

Rex eris, si recte facias: si non facias, non eris.
Panovnícka moc a jej reprezentácia v stredovekej
strednej Európe (10. – 13. storočie)

DUŠAN ZUPKA

Kľúčové slová: vládcovia (králi, kniežatá), moc, reprezentácia, Stredná Európa, postavenie stredovekého panovníka

Reges a regendo vocati. Sicut enim sacerdos a sacrificando, ita et rex a regendo. Non autem regit, qui non corrigit. Recte igitur faciendo regis nomen tenetur, peccando amittitur. Vnde et apud veteres tale erat proverbium: „Rex eris, si recte facias: si non facias, non eris.“

ISIDORI HISPALENSIS EPISCOPI ETYMOLOGIARUM SIVE ORIGINUM, IX, 3, 4¹

K roku 1203 nám zanechal splitský archidiakon Tomáš podrobný opis krízy, ktorá prepukla v Uhorskom kráľovstve. Bratovražedný boj medzi uhorským kráľom Imrichom I. (1196 – 1204) a jeho mladším bratom Ondrejom (neskôr vládol ako kráľ Ondrej II. v rokoch 1205 – 1235) sa zdal byť neodvratný. Vojská obidvoch nepriateľov sa zhromaždili a pripravovali sa na rozhodujúce stretnutie. Imrich sa v tom čase nemohol spoľahnúť na silnú vojenskú podporu, keďže väčšina vojakov spoločne s veľmožmi prebehla na stranu jeho mladšieho brata. V tom však došlo k prekvapivému vyústeniu celého konfliktu. Imrich sa rozhodol odhodiť zbrane a osamotený, držiac v ruke vetvičku, predstúpil pred nepriateľské zástupy. Sám, odetý len do lesku svojho kráľovského majestátu a charizmy spojenej s jeho posvätnou kráľovskou funkciou, prešiel neohrozene pomedzi Ondrejových vojakov až ku svojmu bratovi. Všetkých okolostojacich oslovil výstižným zvolaním: „*Teraz uvidím, kto sa odváži zdvihnúť ruku aby prelial krv kráľovského rodu.*“² Ondrejovi vojaci mali podľa kronikára spontánne zložiť svoje zbrane a padnúť pred pomazaným zástupcom Boha na zemi na kolená, prosiac

¹ ISIDORI, Etymologiarvm Lib. IX, 3, 4. *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarvm sive Originvm libri XX.* LINDSAY, Wallace Martin (ed.). Oxford : Oxford University Press, 1911, s. 266.

² „*Nunc videbo, quis erit ausus manum extendere ad cruorem regalis prosapiae?*“ *Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum.* Archdeacon Thomas of Split : *History of the Bishops of Salona and Split.* KARBIĆ, Damir – SOKOL, Mirjana Matijević – SWEENEY, James Ross (eds). Budapest ; New York : CEU Press, 2006, Cap. 23, s. 142. (Ďalej *Historia Salonitana*).

o milosrdenstvo. Ich počínanie zopakoval aj rebelujúci Ondrej, a tak, bez použitia násilia, ukončil vnútrodynastický spor a znovu nastolil poriadok a harmóniu v Uhorskom kráľovstve. Toľko podľa slov kronikára.

Rozprávanie achidiakona Tomáša nám pripadá ako klasické zobrazenie toposu o kráľovskej charizme a posvätnom charaktere panovníckej moci v stredoveku. Pravdivosť či fiktívnosť tohto rozprávania nie je možné dokázať. Oveľa dôležitejšie však je jeho samotné použitie a úmysel, ktorý autor jeho zaradením do svojej kroniky sledoval. Veľmi výstižne sa v ňom zrkadlí celá komplikovaná politická teológia stredoveku. Ako sa pokúsime ukázať v tejto štúdii, Tomáš zhrnul stredoveké predstavy o pôvode, charaktere a význame panovníckej moci. Jej hlavnými piliermi boli posvätný charakter moci, úzke prepojenie a čerpanie z kresťanskej morálky a potreba neustálej prezentácie, najčastejšie pomocou ritualizovaného verejného konania.³

Teória panovníckej moci v stredovekej Európe

Koncept panovníckej moci, jej posvätný charakter a symbolika, sú jedinečným príkladom historického fenoménu vystihujúceho podstatu dlhého trvania (*longue durée*), ako ju definovali historici školy Annales. V časovom rozpätí od 4. do 17. storočia môžeme sledovať vývoj paradigmy vykazujúcej veľké množstvo zhodných znakov. Dá sa teda hovoriť o koncepte dlhého stredoveku. Jeho formovanie v antike na jednej strane a pretrvávajúce v novoveku na druhej sú jeho najlepším dokladom. Ideálnym predstaviteľom moci, tak ako si ho vytvorili generácie stredovekých intelektuálov, nebol cisár či pápež, ale kráľ (*rex*). Napriek tomu, že králi sa objavujú v mnohých iných obdobiach a v rozmanitých civilizačných okruhoch a spoločenských, stredoveký kráľ (resp. kráľ stredovekého Okcidentu) bol jedinečnou a výnimočnou postavou dejín. V období medzi 6. a 16. storočím je možné rozlíšiť tri hlavné fázy vývoja postavenia kráľa: v dobe Karolovcov nastupuje pomazaný a úradný kráľ; medzi rokmi 1150 a 1250 prichádza kráľ administrátor vymedzujúci sa voči korune, územiu a zákonu; no a konečne neskorostredoveký kráľ, ktorý je súčasťou sakralizovaného štátu, ktorý sa snaží obsiahnuť.⁴ Stredoveký kráľ bol podľa Jacquesa Le Goffa originálnym panovníkom, pretože bol monarchický, kresťanský (*Christus*

³ BAK, János M. *Medieval Symbolism of the State* : Percy E. Schramm's Contribution. In *Viator*, 1973, roč. 4, s. 33-63; ALTHOFF, Gerd. *Spielregeln der Politik im Mittelalter : Kommunikation in Frieden und Fehde*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997; BOBKOVÁ, Lenka – HOLÁ, Mlada (eds.) *Lesk kráľovského majestátu ve středověku*. Praha ; Litomyšl : Paseka, 2005; JUSSEN, Bernhard (ed.) *Die Macht des Königs. Herrschaft in Europa vom Frühmittelalter bis in die Neuzeit*. München : C. H. Beck, 2005; LEYSER, Karl. *Ritual, Ceremony and Gesture : Ottonian Germany*. In REUTER, Timothy (ed.) *Communications and Power in Medieval Europe : The Carolingian and Ottonian Centuries*. London ; Rio Grande : Hambledon Press, 1994, s. 189-213; SCHRAMM, Percy E. *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom 3. bis zum 16. Jahrhundert*. I. – III. Stuttgart : Hiersemann Verlag, 1954/1957.

⁴ LE GOFF, Jacques. *Le Roi dans L'Occident médiéval: caractères originaux*. In DUGGAN, Anne J. (ed.) *Kings and Kingship in Medieval Europe*. London : King's College, 1993, s. 1-6.

Domini; Rex imago Dei) a aristokratický (*Rex a recte regendo; primus inter pares*).⁵ Kráľ ostáva jeden a je všetkým nadriadený.

Najväčší vplyv na formovanie konceptu panovníckej (kráľovskej) moci v kresťanskom stredoveku malo spojenie biblických motívov, dedičstva rímskeho cisárskeho kultu a starovekých monoteistických monarchických predstáv. Vo vrcholnom a neskorom stredoveku politické myslenie výrazne ovplyvnilo rímske právo a filozofia. Dve najvýraznejšie postavy prechodného obdobia, teda prelínania antických a formovania stredovekých kresťanských postulátov, boli biskupi Aurelius Augustinus z Hippo Regia (354 – 430) a Izidor zo Sevilly (560 – 636). Do svojho myslenia prevzali idey Senecu o stoickej dobrej vláde a morálnych vlastnostiach panovníka, rovnako ako aj štyri kardinálne cnosti definované už v Platónových spisoch (spravodlivosť, umiernenosť, rozumnosť, statočnosť). Pridaním troch základných cností sv. Pavla (viera, nádej, láska) sa začal formovať ucelený systém kresťanského panovníckeho ideálu. V chápaní sv. Augustína bol kráľ Božím služobníkom vedúcim svojich poddaných (kresťanov) ku spáse vo večnom meste v posmrtnom živote. Izidor zase zdôrazňoval potrebu zachovávanía princípov kresťanskej morálky aj pri výkone kráľovského úradu. Zlyhanie v tomto ohľade bolo legitímnym dôvodom na stratu kráľovskej hodnosti.

Sakrálny charakter panovníckej moci v stredoveku je jedným z jej najvýraznejších rysov. Podľa niektorých historikov možno v jeho prípade hovoriť aj o jednej z elementárnych foriem spoločensko-politického života, kde monoteistické panovanie je jednou z jej reprezentácií.⁶ Panovnícku sakralitu (*Herrschersakralität*) je možné podľa Franza R. Erkensa definovať tromi hlavnými charakteristikami: 1. kráľovská hodnosť je stvorená skrze Boha a jej nositeľ je Bohom vyvolený (*Dei gratia*); 2. panovník pôsobí ako zástupca Boha na zemi; 3. kráľ (cisár) má kvázikňazskú (*priesterähnliche*) zodpovednosť za zvereňované spoločenstvo poddaných. Toto ponímanie je založené na jednoznačnom rozlíšení posvätného a profánneho v ľudskej spoločnosti, pričom zároveň zdôrazňuje aj nevyhnutnosť rozlišovania medzi posvätným a svätým (*sacrus-sanctus/Sakrale-Heilige*).⁷

V priebehu času sa tak na európskej politickej scéne objavovali králi dvoch typov: *sacrus et sanctus* (cirkevní svätci a uhorskí králi Štefan I. a Ladislav I., anglický kráľ Eduard I. Vyznávač, rímsko-nemecký cisár Henrich II., český knieža sv. Václav, francúzsky kráľ Ľudovít IX.) alebo *sacrus sed non sanctus* (rímsko-nemecký cisár Oto III., poľský kráľ

⁵ LE GOFF 1993, s. 1-6. Podľa zvolených kritérií sa v tomto duchu dá interpretovať kráľ trojfunkčný, ceremoniálny, vzdelaný, nevzdelaný, zbytočný, užitočný, eschatologický, imaginárny atď. Pozri aj: LE GOFF, Jacques. Kráľ. In LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude (eds.) *Encyklopedie stredoveku*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 305-316.

⁶ AL-AZMEH, Aziz. Monotheistic kingship. In AL-AZMEH, Aziz – BAK, János M. (eds.) *Monotheistic Kingship: The Medieval Variants* (ďalej *Monotheistic Kingship*). Budapest: CEU Press, 2004, s. 9.

⁷ ERKENS, Franz R. *Herrschersakralität im Mittelalter: Von den Anfängen bis zum Investiturstreit*. Stuttgart: Kohlhammer, 2006, s. 28-30.

Boleslav I., uhorský kráľ Belo IV.). To znamená, že posvätný charakter panovníckej moci nebol identický s kresťanskou svätosťou, aj keď ideovo, morálne a koncepcne vychádzal z kresťanskej spoločenskej a politickej ideológie.

Myšlienka posvätnej panovníckej moci bola úzko prepojená s vierou v zázračné schopnosti kráľov. Toto presvedčenie bolo zdieľané v rámci celého latinského kresťanského sveta.⁸ Viera v zázračné schopnosti kráľov pramenila zo starých germánskych predstáv o božskej posvätnosti kráľovskej moci. Germánski kráľi boli nadaní určitou mocou nad prírodou a boli zodpovední za všeobecný poriadok vo svete. Ak v tejto úlohe neuspeli, mohli byť (a často boli) zo svojho úradu odstránení. Nadprirodzené schopnosti prameniace z posvätného charakteru panovníckej moci boli prisudzované aj niektorým rímskym cisárom (Vespasián, Hadrián), ale najpodstatnejší impulz na vytvorenie stredovekých predstáv poskytli odkazy na pomazania starozákonných izraelských kráľov. Podľa vzoru izraelského proroka Samuela, ktorý pomazal za kráľa Saula (1 Sam 10,1),⁹ sa od 7. storočia vo vizigótskej Hispánii a od 8. storočia aj vo Franskej ríši udomácnilo pomazanie inaugurovaného kráľa biskupom, resp. samotným pápežom. Pomazanie krížom a korunovácia pápežom (v prípade cisárov) či biskupom (kráľi, niekde aj kniežatá) sa postupne stali ústrednou súčasťou korunovačných obradov v celej kresťanskej Európe.¹⁰ Ústrednou myšlienkou pomazania bolo, že menilo charakter a podstatu pomazaného človeka, keďže jeho pôsobením sa presúval zo sféry profánna do posvätna.¹¹

Úzke prepojenie s náboženstvom tak prinieslo panovníkom do budúcnosti dve nové skutočnosti: otázku superiority svetskej a cirkevnej moci a otázku zázračnej uzdravujúcej moci posvätna. Vo francúzskej a anglickej monarchii sa pod týmto vplyvom vytvorili špeciálne liečiteľské rituály kapetovských a plantagenetovských kráľov. Zatiaľ čo cirkevní predstavitelia pripisovali liečiteľské schopnosti kráľov pomazaniu, ktoré im bolo udelené pri korunováci, kráľovskí apologéti šířili teóriu, že liečenie vyviera z posvätnej podstaty kráľovskej moci nezávislej od cirkevného požehnania. Pomazanie (inak vyhradené pre klerikov) dodávalo stredovekým kráľom už spomínané kvázikňazské postavenie – kráľi preto neboli ani úplne laikmi, ale ani rovnocenní s klerikmi. V neskoršej dobe si

⁸ Nasledujúce myšlienky podľa: BLOCH, Marc. *Kráľové divotvůrci : Studie o nadpřirozenosti přisuzované královské moci, zejména ve Francii a Anglii*. Praha : Argo, 2004, s. 28-29, 59-81.

⁹ K tomu pozri: HEROLD, Vilém – MÜLLER, Ivan – HAVLÍČEK, Aleš (eds.) *Politické myšlení raného křesťanství a středověku* (ďalej *Politické myšlení*). Praha : Filosofia, 2011, s. 131-132, 275, 337. Okrem Saula boli obľúbenou postavou a vzorom stredovekých panovníkov predovšetkým Šalamún a Dávid. K tomu pozri: ROUX, Jean-Paul. *Král : Mýty a symboly*. Praha : Argo, 2009, s. 96-98; ERKENS 2006, s. 38-41.

¹⁰ BOUMAN, Cornelius A. *Sacring and Crowning : The Development of the Latin Ritual for the Anointing of Kings and the Coronation of an Emperor before the Eleventh Century*. Groningen ; Djakarta : J. B. Wolters, 1957, najmä strany 107-126; FOLZ, Robert. Le sacre impérial et son évolution (Xe – XIIIe siècle). In *Le sacre des rois. Colloque international d'histoire sur les sacres et couronnements royaux*. Reims 1975. Paris : Les belles Lettres, 1985, s. 89-100.

¹¹ BLOCH 2004, s. 68.

niektorí cisári vydobyli právo vystupovať pri výnimočných omšiach v role subdiakonov či diakonov.¹²

Koncept panovníckej moci bol živým komplexom predstáv počas celého stredoveku. V jednotlivých obdobiach pod tlakom okolností zdôrazňoval tú či onú zložku či tradíciu. V súčasnej historiografii sa zvykne hovoriť o systéme politickej teológie, ktorý najdôslednejšie rozpracoval Ernst H. Kantorowicz vo svojej kultovej práci *The King's Two Bodies*. Jeho základným argumentom je, že kráľ má dve podstaty. Má svoje prirodzené, osobné telo a nadprirodzené či verejné telo. Tie sú v kráľovi nerozlučne späté. Verejné telo kráľa zostáva nemenné a po smrti konkrétneho panovníka prechádza na jeho nástupcu. Tým je zabezpečená kontinuita nesmrteľnej kráľovskej moci.¹³

Od raného do neskorého stredoveku postupne dominovali viaceré koncepty kráľovskej moci. V karolovskom období prevládala dávidovská teocentrická starozákonná teológia. V 10. a 11. storočí dominoval kristocentrický model založený na *Christomimesis* stredovekých panovníkov (takzvaná liturgická kráľovská moc). Stredovekí králi, rovnako ako aj biskupi, mali totiž sekulárnu aj sakrálnu podstatu. Kráľ často vystupuje ako klerik – *rex et sacerdos* – podľa vzoru starozákonného kráľa Melchizedecha. Kráľovskí (a cisárski) apologéti v tomto období zdôrazňovali zmiešanú či dvojité osobnosť panovníka – tzv. *persona mixta* či *gemina persona*. Podľa prirodzenosti bol ako bežní ľudia, ale vďaka (Božej) milosti, ktorá mu bola udelená, ich ako pomazaný (teda *Christos*) prevyšoval. Každý pomazaný kresťanský panovník sa tak stáva *Christomimetes*, teda impersonátorom Krista na zemi. Jeho reálnej deifikácii zabraňoval často zdôrazňovaný rozdiel. Večný Boh bol Kráľom zo svojej podstaty, zatiaľ čo pozemský kráľ sa ním stával skrze Božiu milosť. Kristocentrická kráľovská moc bola konceptom predovšetkým v otovsko-sálskej ére a v prostredí anglických kráľov (najznámejší traktát napísal tzv. Normanský Anonym okolo roku 1100).

V 12. storočí po znovuoobjavení rímskeho a implementovaní kanonického práva sa presadzuje kráľovská moc orientovaná na právo (zákon) – *Law-centered kingship*. Od konceptu zdvojenej osoby kráľa sa postupne prešlo ku chápaniu panovníka ako zástupcu (vikára) Krista na zemi (*vicarius Dei* či *vicarius Christi*). Kristocentrický liturgický koncept bol teda nahradený teokraticko-juristickou ideou vládnutia. Kvázikňazská a sakrálna podstata kráľovskej moci ustúpila do pozadia. Presadila sa naopak idea kráľa ako *lex animata*. Panovník ako súkromná osoba bol *legibus alligatus*, ako verejná osoba však stál nad zákonom (*legibus solutus*). Po týchto zmenách v 13. a 14. storočí sa dôraz

¹² Tamže, s. 70-81, 185-201.

¹³ KANTOROWICZ, Ernst H. *The King's Two Bodies : Studies in Mediaeval Political Theology*. Princeton : Princeton University Press, 1957, s. 7-13. K pojmu politická teológia, jej vývoju a použitiu najmä v dielach E. Kantorowicza, Carla Schmitta a Erika Petersona pozri bližšie: GERÉBY, György. Carl Schmitt and Erik Peterson on the problem of political theology : A footnote to Kantorowicz. In *Monotheistic Kingship*, s. 31-61.

panovníckej moci postupne kryštalizuje do podoby ideológie centrovanej na pojmy *patria, fiscus, corona*, až napokon svoj vývoj zavŕši zameraním sa na ľudskú podstatu moci (*Man-centred kingship*) – *Homo instrumentum humanitatis*.¹⁴

Vráťme sa však späť do raného a vrcholného stredoveku a k otázke spojenia posvätej kráľovskej moci s kresťanskou svätosťou. Jedným z najrozšírenejších variantov sakrálnej kráľovskej moci bola dynastická a kráľovská svätosť.¹⁵ Ranostredovekí králi (ich príbuzní a dvorskí dejepisci) veľmi rýchlo pochopili výhody symbolického a politického kapitálu, ktorý predstavovala dynastická svätosť. Raketovo sa tak začali šíriť kulty svätých mučeníkov, kristianizátorov, pustovníkov pochádzajúcich z najvýznamnejších panovníckych rodov. Od otovskej doby sa objavujú prípady rodinných svätcov a idey tzv. blaženého rodu (*beata stirps*). Motiváciou na takéto konanie, najmä v strednej Európe, bola snaha o imitáciu západných ríšskych modelov a vzorov a z toho vyplývajúci potenciál panovníckej a ceremoniálnej prezentácie. Šírenie dynastických kultov slúžilo veľmi často na posilnenie autority doma i navonok a predovšetkým to bola silná legitimizačná zbraň v dynastických konfliktoch.¹⁶ Napríklad v prípade Uhorska tento proces vyvrcholil v neskorom stredoveku v premyslenom propagandistickom politickom koncepte v anjo-uovsko-luxemburskom období.

Panovnícka moc v strednej Európe

Uhorsko, Poľsko a Čechy vykazovali v stredoveku takú mieru zhodných prvkov, štruktúrnych a spoločenských podobností a v neposlednom rade kultúrno-historických zhôd, že nás to oprávňuje hovoriť o kultúrnom a historickom regióne strednej Európy. Samozrejme, tento región nebol vytrhnutý z kontextu. Bol úzko prepojený a silno ovplyvňovaný svojimi germánskymi, slovanskými, byzantskými či nomádskymi susedmi. Vývoj panovníckej moci a jej reflexia mali rovnako viacero zhodných prvkov. Každá z opisovaných krajín však mala vlastné špecifiká.

Čechy a Morava

Panovnícka moc tu v stredoveku prešla dvomi fázami. Prvá fáza od nástupu Přemyslovcov na pražský kniežací stolec spočívala v ich kniežacej vláde (885 – 1203). Druhé obdobie nastáva korunováciou Přemysla Otakara I., ktorý sa stáva prvým českým kráľom s dedičným kráľovským titulom (potvrdeným Zlatou bulou sicílskou vydanou Fridrichom II. v roku 1212). Přemyslovské kniežatá tradične inaugurovali intronizáciou na

¹⁴ KANTOROWICZ 1957, s. 451.

¹⁵ KLANICZAY, Gábor. *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 2.

¹⁶ KLANICZAY 2002, s. 2. Rovnaký scenár môžeme sledovať aj na Kyjevskej Rusi, kde rolu dynastických svätcov spájajúcich dynastiu Rurikovcov s posvätnom zohrali Boris a Gleb. TOLOCHKO, Oleksiy. Problems of the Rurikids and Sacral Legitimation. In *Monotheistic Kingship*, s. 260-262.

starý kniežací kameň/trón umiestnený na pražskom hrade. Nikto, kto naň nebol českými predákmi usadený, sa nemohol stať kniežaťom Čechov. Kráľovský úrad už skôr osobne získali Vratislav II. (1085) a Vladislav II. (1158), no dedične a natrvalo dosiahli českí panovníci túto hodnosť až za Přemysla Otakara I. Tromi piliermi, na ktorých stála moc přemyslovských panovníkov, boli mýtické povolanie prvého Přemysla na kniežací trón, teda dedičný princíp dynastie, ďalej zmluva so všetkými Čechmi a tretím pilierom bola Božia vyvolenosť.¹⁷

Pozícia Přemyslovcov doma v Čechách sa povýšením do kráľovského stavu nezmenila. Počas celého 11. a 12. storočia sa české kniežatá odvolávali na Božiu ochranu a priazeň (*Dei gratia dux/rex Boemorum*) – sakrálny aspekt ich vlády teda pramenil z vyvolenia Bohom a z úzkeho spojenia sa s kultom národných svätcov sv. Václava a sv. Vojtecha. Přemyslovci sa tak stali prostredníkmi medzi Čechmi a Bohom.¹⁸ Napriek tomu v reálnom konaní bola rozhodujúcim faktorom ovplyvňujúcim vládnutie Přemyslovcov podpora predákov – aj preto v roku 1055 Břetislav I. vo svojej poslednej vôli zaviedol princíp seniorátu, no nástupníctvo malo byť naďalej pod dohľadom a so súhlasom veľmožov. Vôľa ľudu (rozumej veľmožov) bola teda dôležitejšia ako dedičné právo. Vernosť predákov si kniežatá zabezpečovali udeľovaním dvorských úradov (*palatinus, camerarius, cancellarius, marsalcus*) a benefícií. V rámci posilnenia svojej moci Přemyslovci neváhali použiť často brutálnu vojenskú silu na odstránenie, či dokonca vyhladenie politických oponentov (vyvraždenie Slávníkovcov v roku 995 a Vršovcov 1108).¹⁹

Veľké zmeny nastali v 13. storočí. Prvou bolo definitívne povýšenie Přemyslovcov do kráľovskej hodnosti a právne zakotvenie tohto stavu do budúcnosti. Navyše, Přemyslovi Otakarovi I. spoločne s bratom, moravským kniežaťom Vladislavom Henrichom, sa podarilo dostať väčšinu územia Čiech a Moravy pod svoju priamu vládu a presadiť princíp primogenitúry. Posilnenie postavenia a prestíže bolo navyše umocnené úspechmi na medzinárodnom poli, keď sa z českého kráľa stal jeden z najmocnejších a najvplyvnejších ríšskych politických hráčov. Veľkým prínosom 13. storočia bolo aj prenikanie západných vplyvov, dosídľovanie krajiny na nemeckom práve, dvorská kultúra a rytierske ideály.²⁰

Panovnícka moc sa vyvíjala postupne. Počiatky panovníckej symboliky sa dajú sledovať na stavbách, ako sú napríklad chrám sv. Víta či konvent sv. Juraja, postavených ako cen-

¹⁷ BEREND, Nora – URBAŇCZYK, Przemyslaw – WISZEWSKI, Przemyslaw (eds) *Central Europe in the High Middle Ages : Bohemia, Hungary and Poland, c. 900 – c. 1300* (ďalej *Central Europe in the High Middle Ages*). Cambridge : Cambridge University Press, 2013, s. 184-185.

¹⁸ *Central Europe in the High Middle Ages*, s. 183-184.

¹⁹ STEINHÜBEL, Ján. *Kapitoly z najstarších českých dejín : 531 – 1004*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2011, s. 148-149.

²⁰ *Central Europe in the High Middle Ages*, s. 409-418.

trá panovníckej posvätnej symboliky (kráľovská kaplnka, dynastické pohrebisko a národný chrám). Hlavnou ideou bol takzvaný *mier* – znamenajúci nie len mier ako taký, ale aj svet, pokoj a rovnováhu síl, ideálny vnútorný stav spoločnosti. Túto myšlienku najlepšie vyjadrovali nápisy na přemyslovských pečatiach: *pax sancti Vencezlai in manus duci NN*. Knieža tak vystupuje ako zástupca večného panovníka sv. Václava, ktorý mu moc a vládu dočasne prepožičiava. Václav sa tak stáva ideálnym patrónom Prahy, dynastie, ale aj celej krajiny.²¹ Ďalším dobrým príkladom je Vyšehradský kódex zhotovený pri príležitosti korunovácie Vratislava II. za českého kráľa v roku 1085, kde je čitateľná otvorená deklarácia spojenia sakrálneho sveta s vládnuším rodom a jeho štátom. Tieto idey znázorňuje aj cyklus fresiek v znojemskej rotunde sv. Kataríny (1134).²² Dobré sa dajú sledovať aj na premene kultu sv. Vojtecha a sv. Václava či na každoročne konanom kolokviu kniežaťa s veľmožmi (28. 9.). V 13. storočí nastáva zmena inauguračných rituálov. Posledná intronizácia podľa starého zvyku na kamenný trón sa konala v roku 1216 (Václav I.). Od roku 1228 už nasledujú korunovácie nemeckými biskupmi podľa západného vzoru. Nastolovací rituál upadal do zabudnutia a spolu s ním aj úloha Přemyslovcov ako zástupcov sv. Václava. Do popredia sa dostáva idea kráľa z Božej milosti.²³

Poľsko

Piastovci od počiatku odvodzovali svoje právo na vykonávanie kniežacej moci z ovládnutia Hniezdna, miesta mýtického zrodu Poľanov. Napojenie na kresťanské *sacrum* (posvätno) umožnili premyslené akcie po prijatí kresťanstva v začiatkoch budovania kristianizovaného štátu za Meška I. (960 – 992) a Boleslava I. Chrabrého (992 – 1025). Ich úsilie sprevádzala mocensky motivovaná svadobná politika, vďaka ktorej sa spríbuznili s najdôležitejšími panovníckymi rodmi v Európe. Meško I. v roku 992 zveril svoju krajinu do ochrany sv. Petra a Boleslav I. dosiahol významné postavenie ocenením zo strany cisára Ota III., ktorý ho nazval *populi Romani amicum et socium* (podstatným krokom bolo zriadenie arcibiskupstva v Hniezdne, získanie práva menovať biskupov a povýšenie do kráľovskej hodnosti).²⁴

²¹ TŘEŠTÍK, Dušan. Počátky přemyslovské státnosti mezi křesťanstvím a pohanstvím. In WIHODA, Martin. (ed.) *Stát, státnost a rituály přemyslovského věku*. Brno : Matice Moravská, 2006, s. 39-44; SOMMER, Petr – TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Jozef. Čechy a Morava. In BERENDOVÁ, Nora (ed.) *Christianizace a utváření křesťanské monarchie : Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10. – 12. století (d'alej Christianizace)*. Praha : Argo, 2012, s. 236-238; ANTONÍN, Robert. *Ideální panovník českého středověku*. Praha : NLN, 2013, s. 133-164.

²² SOMMER – TŘEŠTÍK – ŽEMLIČKA 2012, s. 239.

²³ Tamže, s. 240.

²⁴ *Chronicae Polonorum*, Lib. I, Cap. 6. *Chronicae Polonorum : Monumenta Germaniae Historica* (d'alej MGH) : *Scriptorum IX*. SZLACHTOWSKI, Jan – KÖPKE, Rudolf (eds.). Hannover : Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani, 1851, s. 429. K tomu: DALEWSKI, Zbigniew. Vivat princeps in eternum! Sacrality of Ducal Power in Poland in the Earlier Middle Ages. In *Monotheistic Kingship*, s. 215-216; BAGI, Daniel. Die Darstellung der Zusammenkunft von Otto III. und Boleslaw dem Tapferen in Gnesen im Jahre 1000 beim Gallus Anonymus.

V 11. storočí sa z kráľovského titulu tešili len traja Piastovci, a to vždy len na krátky čas: Boleslav I. (1025), Meško II. (1025 – 1032) a Boleslav II. (1076 – 1079). Ostatní panovníci zostávali kniežatami. Zahraničná prestíž sa získaním kráľovskej hodnosti určite posilnila, no domáce postavenie Piastovcov sa zásadne nezmenilo.²⁵ Na rozdiel od Čiech či Uhorska sa žiadny Piastovec nestal svätým patrónom štátu. Od počiatku bol veľmi silne prítomný kult sv. Vojtecha, ktorý bol pochovaný do roku 1038 v Hniezdne. Až v 13. storočí sa celonárodne presadzuje kult sv. Stanislava, krakovského biskupa a mučeníka z 11. storočia.²⁶

Fakt, že Piastovci na prelome 11. a 12. storočia zanevrelí na kráľovský titul, neznamenal, že by sa vzdali konceptu sakrálneho charakteru svojej panovníckej moci. Nadalej si nárokovali nebeskú ochranu, čo dokazuje tzv. Krakovský pontifikál, obsahujúci *Benedictio principis*, pravdepodobne používaný pri nástupe panovníka na trón.²⁷ Prevzatím insígnií a biskupským požehnaním sa dostal nový knieža pod ochranu Boha. Stratu kráľovskej hodnosti tak dokázali Piastovci kompenzovať pozdvihnutím kniežacej moci do posvätnnej sféry: označenie Boha ako Knieža kniežat (miesto Kráľ kráľov), vykonávanie špecificky kráľovských rituálov (*adventus regis* Kazimíra do Krakova v roku 1177), výskyt kniežacích aklamácií imitujúcich kráľovské exklamácie (*Vivat princeps in eternum!*).²⁸

Politická propaganda piastovských panovníkov bola viditeľná na minciach, v architektúre, hrobkách, ale najmä v korunovačných insígniách. Predovšetkým to bola *lancea regis*, teda kópia cisárskej kopije, ktorú daroval Oto III. Boleslavovi v roku 1000. Pôvodnú kráľovskú korunu odniesla kráľovná Richeza späť do Nemecka a odovzdala do rúk Konráda II. potom, ako sa Meško II. vzdal kráľovského titulu. Dôležitú úlohu zohrával aj ceremoniálny meč nazvaný *Sczerbiec*. Symbióza panovníckej a cirkevnej moci sa prejavovala v rezidenčných stavbách nazvaných *palatium*, ktoré sa objavovali po celom Poľsku v priebehu 11. storočia.

Traumatickým míľnikom boli udalosti roku 1138, keď po smrti Boleslava III. prestáva existovať jednotné poľské kniežatstvo a začína proces dezintegrácie na malé regionálne kniežatstvá. Napriek tomu v zahraničných prameňoch stále pretrvala idea *regnum/principium Polonie*. Kniežatá sa museli opierať o pomoc silných palatínov a od 11. storočia aj konkurovať moci regionálnych vládcov. Trináste storočie, napriek udomácneniu formálneho princípu seniorátu, bolo obdobím neustáleho rozdrobovania

In GLATZ, Ferenc (ed.) *Die ungarische Staatsbildung und Ostmitteleuropa : Studien und Vorträge*. Budapest : Europa Institut, 2002, s. 177-188.

²⁵ *Central Europe in the High Middle Ages*, s. 187.

²⁶ URBAŃCZYK, Przemysław – ROSIK, Stanisław. *Polsko*. In *Christianizace*, s. 283-285.

²⁷ DALEWSKI, Zbigniew. Ceremonia inauguracji władcy w Polsce XI-XIII wieku. In BANASZKIEWICZ, Jacek. (ed.) *Imagines Potestatis : Rytualy, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej : Polska X. – XV. w.* Warszawa : Instytut Historii PAN, 1994, s. 9-11.

²⁸ DALEWSKI 2004, s. 216-230.

a súperenia medzi jednotlivými časťami krajiny. Až v roku 1320 sa Vladislav Lokietok stáva panovníkom celého Poľska. Podobne ako v prípade Čiech a Uhorska, aj v Poľsku bolo trinásťte storočie storočím príchodu hostí nemeckého pôvodu, nástupu mestského života a rytierskej kultúry.²⁹

Uhorsko

Monarchický štát plne prepojený s procesom šírenia kresťanstva vzniká v Uhorsku v poslednej štvrtine 10. storočia a na počiatku 11. storočia za vlády kniežaťa Gejzu (972 – 997) a predovšetkým prvého kráľa a neskoršieho svätého patróna krajiny Štefana I. (997–1038, korunovaný na kráľa asi roku 1001). Panovnícku ideológiu prezentuje spis *Libellus de institutione morum* napísaný okolo roku 1015 (formálne pripisovaný Štefanovi I.). Dielo koncipované ako panovnícke zrkadlo zdôrazňuje úzke prepojenie kráľovskej moci s biskupskou, tesné spolupôsobenie politiky a náboženstva a taktiež vyratúva morálne nároky kladené na ideálneho vládcu.³⁰ Uhorskí králi mali výsadné právo menovať biskupov, povinnosť materiálne zabezpečiť chrámy, bežne sa zúčastňovali na synodách a navyše boli iniciátormi písania najstarších zákonníkov v krajine.

V Uhorsku bol silný kult dynastických svätcov, ktorý v rokoch 1083 a 1192 poslúžil na legitimizačné účely vtedy panujúcim kráľom (Ladislav I. a Belo III.).³¹ Ústrednú panovnícku moc Štefan a jeho nasledovníci budovali jednak pomocou kristianizácie a s tým spojenou integráciou územia, ďalej svadobnou zahraničnou politikou a dôrazom na vybudovanie hospodárskej a administratívnej základne pre kráľovskú moc (kráľovské sídla, hrady, tvorenie žúp).³² K nástrojom posilnenia kráľovskej moci pre Štefana a jeho nasledníkov na uhorskom tróne patrilo vydávanie zákonov, zakotvenie povinnosti modlitieb za panovníka, prísne trestanie zločinov proti jeho majestátu a taktiež dôraz na sebaaprezentáciu v architektúre a umení (pohrebiská Štefana a Imricha v Stoličnom Belehrade, Ondreja I. v Tiháni, Ladislava I. vo Veľkom Varadíne atď.). Rovnako ako otovskí cisári, aj Arpádovci dbali na fundácie a obdarovávanie kláštorov. Uhorsko je nerozlučne späté so symbolikou korunovačných insígnií: koruna, korunovačný plášť, jablko, žezlo, meč a kopija, ktoré v priebehu storočí získali silný symbolický význam v štátotvorných

²⁹ *Central Europe in the High Middle Ages*, s. 418-425.

³⁰ *Libellus sancti Stephani regis de institutione morum ad Emericum ducem*. In *Scriptores rerum Hungaricarum 2. : Tempore ducum regumquestirpis Arpadianae gestarum* (ďalej ako *SRH*). BALOGH, Iosephus (ed.). Budapest : Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in Partem Impensarum Venientibus, 1938, s. 611-627; NEMERKENYI, Előd. The Religious Ruler in the Admonitions of King Saint Stephen of Hungary. In *Monotheistic Kingship*, s. 231-247.

³¹ KLANICZAY 2002, s. 123-133, 182-183.

³² BERENDOVÁ, Nora – LASZLOVSZKY, József – SZAKÁCS, Béla Zsolt. Kráľovství uherské. In *Christianizace*, s. 334-339. Zásadným dielom k Štefanovi I. je dodnes: GYÖRFFY, György. *István király és műve*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1977.

a národných snahách, a preto hrali dôležitú úlohu v celých uhorských a neskôr maďarských dejinách.³³

Dlhé desaťročia budovaná autorita uhorských kráľov musela od 13. storočia, najmä od vlády Ondreja II., uznať existenciu silnej šľachty (čo ilustruje Zlatá bula z roku 1222, jej renovácia z roku 1231 a následne tzv. tretia Zlatá bula z roku 1267). Belo IV. sa sériou administratívnych, právnych aj symbolicko-ceremoniálnych úkonov pokúsil o obnovu kráľovského majestátu a panovníckej autority, no od druhej polovice 13. storočia sa museli králi vyrovnáť so silnou opozíciou v radoch uhorskej šľachty (čo ilustruje zavedenie korunovačnej prísahy či povinnosť zvolávania snemov). Ústrednú panovnícku autoritu sa podarilo nastoliť až novej dynastii Anjouovcov po dlhotrvajúcich krvavých bojoch s uhorskými magnátmi.³⁴

Formy reprezentácie panovníckej moci

Ako červená niť sa celým doterajším výkladom tiahla otázka reprezentácie panovníckej moci, jej verejný charakter a nutnosť ceremoniálneho komunikovania teoretických postulátov. Jednou z najväčších hrozieb bolo pre stredovekého kráľa dostať nálepku *rex inutilis* – zbytočný kráľ. Aby sa vyhol tomuto nepríjemnému prívlastku a nestratil legitímne právo na svoju moc, musel neustále zostať aktívny a realizovať teoretické požiadavky svojho postavenia.³⁵

Moc v stredoveku bola verejne vystavovaná na pozorovanie (*Herrschaftsrepräsentation*), o slúžilo na zvýraznenie lesku majestátu a bohatstva panovníka. Zároveň boli preberané záväzky a povinnosti, ustanovené vzťahy a uznané práva. Úlohou verejného konania rituálov spojených s panovníckou symbolikou bola garancia a zachovanie stability a trvania spoločnosti.³⁶ Ústredným pojmom stredovekej spoločnosti, ako sme už videli vyššie, bolo *ordo* – poriadok, systém, chod sveta. Ľudia v stredoveku verili, že svet je dobre usporiadaným kozmom. Boli to práve panovnícke rituály a dvorský ceremoniál odkazujúci na symboliku panovníckej moci, v ktorých sa zobrazoval a reprezentoval

³³ KARPAT, Jozef. *Corona regni Hungariae v dobe Árpádovskej*. Bratislava : Rudolf Rauscher, 1937; BERTÉNYI, Iván. *A magyar korona története*. Budapest : Akadémia Kiadó, 1978; VÁCZY, Péter. The Angelic Crown. In *Hungarian Studies*, 1985, roč. 1, č. 1, s. 1-18; DEÉR, Josef. *Die heilige Krone Ungarns*. Wien : Böhlau, 1966; LOVAG, Zsuzsa S. (ed.) *Insignia Regni Hungariae : Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn*. Budapest : MNM, 1983; BAK, János M. Holy Lance, Holy Crown, Holy Dexter: Sanctity of Insignia in Medieval East Central Europe. In NAGY, Balázs – KLANICZAY, Gábor (eds.) *Studying Medieval Rulers and Their Subjects*. Farnham : Ashgate Variorum, 2010, s. 58-65.

³⁴ K vývoju v 13. a 14. storočí podrobnejšie: ENGEL, Pál. *The Realm of St. Stephen : A History of Medieval Hungary 895 – 1526*. London ; New York : Tauris, 2005; ENGEL, Pál – KRISTÓ, Gyula – KUBINYI, András. *Magyarország története 1301 – 1526*. Budapest : Osiris Kiadó, 2002.

³⁵ ANTONÍN 2013, s. 49.

³⁶ ALTHOFF, Gerd. *Die Macht der Rituale : Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003, s. 10-21.

kontext celého systému, existencia a forma politických vzťahov a štátna reprezentácia. Vďaka rituálom sa kráľ stával zosobnením kráľovstva ako formy vlády veľmožov. Bol kvintesenciou všetkých šľachticov v krajine a jeho konanie muselo korešpondovať s miestnymi, tradíciou a kresťanským náboženstvom danými zvykmi.³⁷ Všetky spomínané zložky patrili k výbave stredovekých kráľov v rámci verejnej politickej komunikácie.³⁸

Na základe medievistického výskumu posledných desaťročí môžeme komunikáciu v stredovekej Európe rozdeliť na tri základné formy: verbálnu, písomnú a symbolickú.³⁹ Práve tá tretia, zahrňujúca rozmanité rituály, symboly a gestá, bude predmetom nasledujúcej časti štúdie. Vychádzame pritom z troch základných predpokladov. Po prvé, že panovnícke rituály slúžili na legitimizáciu moci. Po druhé, že sledované príklady ceremoniálneho konania treba chápať a interpretovať v dvoch rovinách zároveň: ako rituály v texte (*ritual in text*) a ako rituály v kontexte (*ritual in context/performance*).⁴⁰ To znamená ako reálne verejné konanie tvoriace súčasť bežnej politickej prezentácie stredovekých monarchov a zároveň ako silný naračný model a interpretačnú zbraň v rukách autorov dobových prameňov, pre ktorých rituál zasadený do jasne pochopiteľného kontextu vysielal všetkým jednoznačne zrozumiteľné posolstvo a symbolický kód. Po tretie, naše úvahy sme postavili na existencii určitého *Lernprozesse*, teda procesu šírenia učenia a osvojovania si rámcov symbolického chápania a ritualizovaného konania, ktoré veľmi jednoducho kopírovali jednotlivé vrstvy spoločnosti a na ďalšom stupni jednotlivé národy či dynastické kliky (podobne to fungovalo s dynastickými kultmi, umením či literatúrou). Pravdivosť uvedených opisov ilustruje množstvo očitých svedectiev a potreba písať veci tak, aby boli pre ich recipientov uveriteľné. Len tak mohli dosiahnuť požadovaný cieľ.

Reč prameňov: panovník prichádzajúci, trestajúci, milosrdný, vládnucci

Rituály, symboly a gestá ako forma verejnej komunikácie boli najlepším prostriedkom stredovekých panovníkov, ako komunikovať svoju moc a jej význam v dobovom ideo-

³⁷ FICHTENAU, Heinrich. *Living in the Tenth Century: Mentalities and Social Orders*. Chicago ; London : University of Chicago Press, 1993, s. 3-6, 158-160.

³⁸ MOSTERT, Marco. Nuovi approcci alla comunicazione nel Medioevo? : Comunicazione, alfabetismo e lo sviluppo della società medievale. In ALBERTONI, Giuseppe – OBERMAIR, Hannes (eds.) *Schrift Stadt Region – Scrittura Città Territorio : Geschichte und Region – Storia e Regione*. Wien ; Bolzano : Studienverlag, 2006, s. 22-23.

³⁹ K súčasnej stále otvorenej debate o úlohe a význame rituálov pre stredovekú spoločnosť a funkciu rituálov v symbolickej komunikácii porovnaj: ALTHOFF 2003, s. 10-21; BUC, Philippe. *The Dangers of Ritual : Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*. Princeton ; Oxford : Princeton University Press, 2001; DINZELBACHER, Peter. *Warum weint der König? : Eine Kritik des mediävistischen Panritualismus*. Badenweiler : Wissenschaftlicher Verlag Bachmann, 2009; KOZIOL, Geoffrey. The Dangers of Polemic : Is ritual still an interesting topic of historical study? In *Early Medieval Europe*, 2002, roč. 11, č. 4, s. 367-388. Zhrnutie debaty a rozbor dominantných trendov pozri: ZUPKA, Dušan. *Rituály a symbolická komunikácia v stredovekej strednej Európe : Arpádovské Uhorsko 1000 – 1301*. Bratislava : Prešov, 2011, s. 28-37.

vom a kultúrno-náboženskom kontexte. Obmedzený rozsah tejto štúdie nám neumožňuje poukázať na fungovanie spomenutého systému na základe všetkých druhov dostupných dobových prameňov. Vynecháme pramene právnej povahy (zákonníky, nariadenia), ako aj produkty administratívnej povahy (listy, listiny, mandáty), ktoré budú predmetom ďalšieho skúmania a spracovania.⁴⁰ Na tomto mieste sa pokúsime objasniť koncept panovníckej moci na príklade dobových naračných prameňov (kroniky, anály, histórie, legendy), ktoré sa zo stredoveku zachovali v dostatočnom množstve. Dodajme, že kapitolou samou osebe sú zobrazenia panovníckej moci a jej nadprirodzeného pôvodu vo výtvarnom umení a architektúre.⁴¹

Kľúčom k našej interpretácii opisov jednotlivých obradov je vypracovanie jednoduchej schémy. Jednoducho povedané, každý rituál (ceremónia, obrad) zodpovedal jednej (alebo viacerým sémanticky podobným) kvalite (cnosti, charakteristike, symbolu) a tá bola zároveň naviazaná na určité verejné roly (funkcie, aktívny výkon, úlohu v spoločnosti). Pozrieme sa teraz bližšie na najdôležitejšie kategórie.

Stredovek, v nadväznosti na myšlienky antickej filozofie, postupom času vypracoval systém cností. Tie sa skladali zo štyroch kardinálnych cností opísaných v diele Platóna, teda spravodlivosti, umiernenosti, statočnosti a rozumnosti. K týmto pokresťančená stredoveká spoločnosť pridala tri hlavné cnosti sv. Pavla – vieru, nádej a lásku. Vznikol tak komplex siedmich cností formujúci zásadným spôsobom predstavu ideálneho panovníka a vymedzujúci tak pole jeho pôsobnosti v rámci týchto morálnych požiadaviek. V uvedenom kontexte sa často tiež zvyrazňovali kvality, ktoré by mali dominovať v jeho správaní. Boli to už sv. Augustínom definované *pax* (mier), *ordo* (správny chod a usporiadanie sveta) a *iustitia* (spravodlivosť), ku ktorým sa prirodzene a takmer automaticky prirad'ovala *pietas* (zbožnosť). Tá v sebe zahrňovala aj ďalšie podkategórie ako *clementia* a *misericordia* (milosrdenstvo, zhovievavosť, odpúšťanie).⁴² Tieto systémy mali viacero alternatívnych zoskupení. Napríklad *prudencia*, *fortitudo*, *iustitia*, *temperantia* plus *charitas*⁴³ či ikonograficky doložený systém *iustitia*, *pietas*, *prudencia*, *sapientia*

⁴⁰ Príkladom, ako sa dá predovšetkým z listinného materiálu napísať veľmi prínosná práca o tejto tematike, je najnovšia kniha Geoffreya Koziola, zaoberajúca sa komunikáciou, panovníckou mocou a identitou v karolovských listinách. KOZIOL, Geoffrey. *The Politics of Memory and Identity in Carolingian Royal Diplomas*. Turnhout : Brepols 2012.

⁴¹ Zoznam odbornej literatúry zameranej na komunikáciu v stredoveku sa v posledných rokoch rozrástol do ohromných rozmerov. Dlhé roky detailne zostavovaný zoznam prof. Marca Mosterta obsahuje 6843 bibliografických jednotiek. MOSTERT, Marco. *A Bibliography of Works on Medieval Communication*. Turnhout : Brepols, 2012.

⁴² K sv. Augustínovi: ANTONÍN 2013, s. 17n; KARFÍKOVÁ, Lenka. Augustín a jeho dvojí vklad do dejín politického myšlení. In *Politické myšlení*, s. 74-122.

⁴³ Myšlienky Alkuina z Yorku. Por. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 7. Berlin : de Gruyter, 1986, s. 607.

(+ *ius, lex*).⁴⁴ Panovník (kráľ alebo rímsky cisár) bol chápaný ako stelesnenie všetkých kladných cností.⁴⁵

Ordo

Vnímanie stredovekého panovníka, ako sme mohli vidieť vyššie, prechádzalo približne medzi rokmi 500 a 1500 viacerými fázami. Tie sa týkali jeho chápania vtedajšími vzdelancami/intelektuálmi, ktorí v priebehu tohto obdobia skoncipovali rôzne pohľady na jeho postavenie. Panovníkova rola, funkcia, význam, legitimita, povolanie či oprávnenie vládnuť sa menili s postupom času a podľa momentálne dominujúcich kritérií definovania jeho úradu (kniežacieho, kráľovského či cisárskeho). Kvalita, ku ktorej sa však viazala osoba panovníka po celý čas, bolo *ordo*, čo môžeme preložiť ako princíp, podľa ktorého správne fungoval svet a kresťanská spoločnosť. Panovník tak vystupoval ako udržiavateľ svetového poriadku, garant správnosti dejinného vývoja a zároveň ako obraz či zástupca Večného Kráľa – Boha na zemi (*rex imago Dei, Christus Domini, Vicarius Christi*). Panovnícky majestát bolo treba neustále prezentovať a dávať na obdiv, aby sa posilnila autorita vládcu a neustále zdôrazňoval jeho posvätný charakter a božská vyvolenosť na riadenie spoločnosti.

Príležitostí na prezentáciu panovníckeho majestátu bolo neúrekom. Medzi dodnes najznámejšie prípady patrili ustanovenia panovníka, jeho konsekrácie, intronizácie a inaugurovania do nového úradu.⁴⁶ S tým úzko súviseli aj opakované rituály, ako napríklad slávnostné korunovácie (*Festkrönung*), spievanie *laudes regiae*, prejavovanie majestátu a verejné nosenie koruny či ostatných panovníckych insígnií. Tieto sa dostali k slovu predovšetkým počas krízových momentov alebo tesne po nich, keď bolo treba verejne prejaviť legitimitu a obnovenie požadovaného *ordo*. Český kráľ Václav I. (1230 – 1253) takto postupoval po ukončení narušenia poriadku počas sporov so synom, neskorším kráľom Přemyslom Otakarom II., v rokoch 1248 – 1249. Po porážke syna a odbojných šľachticov Václav zorganizoval ceremoniálne zmierenie spojené so symbolicky bohatým prezentovaním svojej moci ako zvrchovaného a najmocnejšieho panovníka v krajine. Českého kráľa niekoľkokrát prijali preláti, klérus, mnísi, ako aj obyvatelia Prahy a šľachtici v slávnostnom sprievode, spievali oslavné hymny a jasali nad obnovením

⁴⁴ Nádherná miniatúra montecassinského evanjeliára cisára Henricha II. (1002 – 1024). Reprodukcia sa nachádza v: KANTOROWICZ 1957, s. 7-13.

⁴⁵ Tamže, s. 127.

⁴⁶ Inauguračné rituály, teda slávnostné uvedenie nového panovníka do jeho kráľovského či kniežacieho úradu, patrili k najväčším ceremoniam stredoveku. Opisy korunovácií, pomazania, intronizácií či odovzdania insígnií sú veľmi časté v dobových naračných prameňoch a boli dostatočne spracované v odbornej literatúre. K Přemyslovcom: WIHODA 2006. K Piastovcom: BANASZKIEWICZ 1994.

K Arpádovcom: BARTONIEK, Emma. *A Magyar királykoronázások története*. Budapest : Magyar Történelmi Társulat, 1987; FÜGEDI, Erik. Coronation in medieval Hungary. In BAK, János M. (ed.) *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*. London : Variorum, 1986, s. 159-189.

poriadku a mieru v krajine. Václav pripravil skvostné hostiny a slávnosti, kde sa objavil v plnom ceremoniálnom šate vystrojený kráľovskými insígniami. Poprední šľachtici mu pri stole posluhovali podľa svojej povinnosti a dôstojnosti. Keď sa mu jeho syn podrobil, potom sa s ním Václav zmieril udelením bozku pokoja.⁴⁷

Veľmi podobne konal aj uhorský kráľ Belo IV. po ničivom mongolskom vpáde do krajiny (1241 – 1242), ktorý znamenal takmer úplné spustošenie a rozvrátenie Uhorska. Po ich odchode bolo potrebné vybudovať kráľovstvo nanovo a to isté platilo aj o kráľovskom majestáte a moci. Belo na to použil viacero prostriedkov. Okrem toho, že obmedzil svoju akcesibilitu, to znamená, že suplikanti prichádzajúci na kráľovský dvor boli povinní najprv predložiť písomnú žiadosť a až po jej posúdení sa kráľ rozhodol, kto sa dostane k priamemu vypočutiu v jeho prítomnosti. Ďalej nechal spáliť stolice v kráľovskej rade, a tak zatiaľ čo kráľ sedel na tróne, ostatní museli v jeho prítomnosti stáť. Posilnenie svojho majestátu sa snažil dosiahnuť aj verejnými ceremóniami, ako boli napríklad slávnostné vstupy, slávnostné korunovácie a vystupovanie s kráľovskými insígniami.⁴⁸

Fakt, že v správny čas a správnym spôsobom vykonaná ceremónia mohla legitimizovať vládu aj v prípade, že táto bola spochybňovaná, dokazuje konanie uhorského kráľa Ladislava I. Ten v roku 1077 prevzal vládu po bratovi Gejzovi I. Obidvaja však boli zodpovední za vyhnanie legitímne korunovaného a pomazaného kráľa Šalamúna. Ladislav si bol vedomý svojho protiprávneho konania, a preto potreboval nespochybniteľne preukázať svoju vhodnosť (*idoneitas*) na uhorský kráľovský trón. Potvrdzujú to aj slová prameňov, že Ladislav sa neponáhlal s korunováciou a kráľovské insígnie nechal nosiť na verejnosti pred sebou. Na definitívnu legitimizáciu mu poslúžilo zorganizovanie kanonizácie prvého uhorského kráľa Štefana spoločne s jeho synom Imrichom v roku 1083.

⁴⁷ „...quod si prelati ecclesiarum Bohemiae et canonici non curassent regi occurrere et eidem pro viribus suis assistere, excommunicatione plecterentur et suis beneficiis tandem privarentur...ubi plures praelatorum et quidam canonicorum ei occurrerunt, ac suas eidem persona set xenia rerum varia cum servitio fideli praesentaverunt...cui episcopus Nicolaus cum fratribus Minoribus solemniter occurrit, ac eum cum processione et magna utriusque sexus turba, signis per omnes ecclesias civitatis sonantibus, honorifice suscepit...rex sequenti die suam festivitatem celebravit, et magnificum suis principibus clericis ac laicis praeparare fecit convivium. Quoniam ipso die omnibus indutus ornamentis regalibus ad ecclesiam sancti Francisci venit et coronam regalem per manus episcoporum, Pragensis videlicet et Olomouensis, capiti suo impositam suscepit, et sic clamide regali indutus ac pomum et sceptrum in manibus gestando sacra missarum solemniter ecclesia intravit...Nobiles vero Bohemiae secundum suorum officia beneficiorum diverso gloriae apparatu ornati, decenter ad illud ministraverunt...ipso die omnibus cum lacrimis oscula pacis porrexit.“ Příběhy krále Wáclawa I. In *Fontes Rerum Bohemicarum* (ďalej ako *FRB*) 2. EMLER, Josef (ed.). Praha : Nákladem Musea Království Českého, 1874, s. 303-307.

⁴⁸ „...supplicationes cancellariis...“ Rogerii carmen miserabile, Cap. 6. *SRH* 2. JUHÁSZ, Ladislaus (ed.), s. 556; „Si aliquis baronum sedere in sede aliqua in sua presentia auderet, debita pena plecteretur, comburri faciens ibidem ipsorum sedes, quas potuit invenire.“ Tamže, s. 555; „Tunc ascendens galeam venit ad portum civitatis Spalatensis ingressusque in eam cum multa ambitione, sicut rex regalia gerens insignia, magna cleri et populi exultatione susceptus est...“ *Historia Salonitana*, Cap. 48, s. 364-366.

Ladislav sa ako člen blaženého rodu stal legitímnym dedičom posvätnnej moci arpádovských kráľov.⁴⁹

Do tejto kategórie patria aj slávnostné vstupy panovníkov a ich ceremoniálne víťania zo strany poddaných, takzvaný *adventus regis*. *Adventus* bol jedným z najkomplexnejších rituálov moci, v ktorých sa zrkadlila nielen panovnícka moc, posvätnosť a autorita, ale aj lojálnosť, poslušnosť a reverencia vyjadrovaná zo strany prijímajúcej komunity (mesta, hradu, kláštora, tábora atď.).⁵⁰ Rituál, ktorý bol pôvodne vyhradený len pre pomazaných kráľov, máme veľmi dobre zdokumentovaný aj v uhorských pomeroch od najstarších čias kristianizovanej monarchie. *Adventus regis* absolvoval Peter I., Ondrej I., Šalamún I., Belo I., Koloman I. či neskôr Ondrej II., Belo IV., Štefan V. V prípade Ondreja II. a jeho slávnostného víťania obyvateľmi Splitu v roku 1217 môžeme hovoriť takmer o modelovom zobrazení ceremoniálu a všetkých jeho konštitutívnych prvkov (*adventus, occursus, susceptio, ingressus*).⁵¹

Přemyslovci a Piastovci síce v 11. a 12. storočí väčšinou dosiahli len hodnosť kniežat, napriek tomu neváhali využívať obrady kráľovského víťania na prezentáciu svojej moci a na podporenie jej sakrálneho charakteru. Tak víťali piastovského panovníka Boleslava III. po triumfálnom návrate z Čiech do Poľska v roku 1111, rovnako ako aj Kazimíra IV. v roku 1177, české knieža Jaromíra v roku 1004 pri príchode do Prahy či Břetislava II. v roku 1092 pri príležitosti jeho intronizácie.⁵²

Tak ako ustanovenie či príchod panovníka, aj jeho odchod (zo sveta) mal svoje obradné vyjadrenie – predovšetkým z neskorého stredoveku sú dochované podrobné opisy

⁴⁹ „...non inungi, non in regem coronari festinavit, sed insignia regis ante se faciens cum honore deferri...“ *Legenda S. Ladislai regis*, Cap. 4. *SRH 2*. BARTONIEK, Emma (ed.), s. 518; „...numquam tamen in capite suo coronam posuit...“ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV* (ďalej ako *Chron. Hung. comp. saec. XIV*), Cap. 131. *SRH 1*. DOMANOVŠKY, Alexander (ed.). Budapest: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in Partem Impensarum Venientibus, 1937, s. 404-405. K legitimizácii významu kanonizácie z roku 1083 pozri podrobne: KLANICZAY 2002, s. 123-134.

⁵⁰ Pozri všeobecne klasické spracovanie témy: KANTOROWICZ, Ernst H. The 'King's Advent': And the Enigmatic Panels in the Doors of Santa Sabina. In *Art Bulletin*, 1944, roč. 26, č. 4, s. 207-231. K strednej Európe: ZUPKA 2011, s. 96-111.

⁵¹ *Chron. Hung. comp. saec. XIV*, Cap. 77, s. 333; *Annales Altahenses maiores ad a. 1045*. *MGH: Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum 4* (ďalej *SS rer. Germ.*). GIESEBRECHT, Wilhelm (ed.). Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1891; *Herimanni Augiensis chronicon ad a. 1045*. *MGH: Scriptores in Folio 5* (ďalej *SS*). PERTZ, Georgivs Heinricvs (ed.). Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1844, s. 125; *Chron. Hung. comp. saec. XIV*, Cap. 83, s. 339. Cap. 94, s. 358. Cap. 97, s. 361; *Historia Salonitana*, Cap. 17, s. 96. Cap. 25, s. 160. Cap. 46, s. 360; DLUGOSSII, Liber VII. *Joannis Dlugossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII., Tomus 4*. PRZEZDZIECKI, Alexander (ed.). Cracoviae: Czas, 1877, s. 416-417.

⁵² *Chronicae Polonorum*, Lib. III, Cap. 23, s. 475; *Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum*, Cap. IV, 16. *Monumenta Poloniae Historica, Nova Series 11*. PLEZIA, Marian (ed.). Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja“, 1994, s. 145; THJETMARI CHRON, Lib. VI, 12. Thietmari Merseburgensis episcopi *Chronicon*. *MGH: SS rer. Germ, Nova Series 9* (ďalej N. S.). HOLTZMANN, Robert (ed.). Berolini: APVD Weidmannos, 1935, s. 289; COSMAE, Lib. II, 50. *Cosmae Pragensis chronica Boemorum*. ed. Bertold Bretholz. *MGH: SS rer. Germ. N. S. 2*. BRETHOLZ, Bertold (ed.). Berolini: APVD Weidmannos, 1923, s. 157-158.

ceremoniálnych pohrebov kráľov a cisárov. V odbornej literatúre menej často kontem-plovanými, no pre stredovekú spoločnosť rovnako dôležitými boli rituály ako *colloquium*, teda stretnutie a verejné diskusie medzi kráľom a jeho poradcami, podobne ako festivity a hostiny rozmanitého druhu, či už pri najvýznamnejších cirkevných sviatkoch, prechodových rituáloch v rodinne panovníka (svadba, narodenie, krst, zásnuby), alebo rituál panovníckeho pozdravenia *salutatio (osculum pacis)*.

Pax

Na augustínovských ideách postavený ideál panovníckej vlády tvrdil, že *ordo* plodí *pax*, teda mier. Ten je charakterizovaný ideálom kráľa zmierovateľa a mierotvorcu – *rex pacificus*. Panovník v tomto ponímaní predstavuje zmierovateľa, ukončovateľa konfliktov a chaosu vo svete a zároveň vystupuje ako garant mieru, čím prispieva k obnoveniu harmónie a rovnováhy síl vo svete, jedným slovom obnovuje požadované *ordo*. Ústrednou ceremóniou tejto kvality panovníka bolo *reconciliatio*, teda zmierenie. To malo viacero ritualizovaných foriem, každú s presne vymedzeným repertoárom požadovaných symbolických gest. Najčastejšími formami bolo *deditio* a *supplicatio*.⁵³ Schopnosti panovníka nastoliť, udržať a v prípade krízy obnoviť mier sa prikladal obrovský význam. Nesplnenie tejto úlohy mohlo mať fatálne následky a viesť k odstráneniu a výmene vládcu. *Pax*, či už v chápaní antického *Pax Romana*, alebo kresťanského *Pax Christiana*, bol neodmysliteľným predpokladom pokojne fungujúcej a rozvíjajúcej sa stredovekej spoločnosti.

Jedným z predpokladov, z ktorých tento rozbor vychádza, je spomínané presvedčenie, že idey opisované v prameňoch neboli len rétorickými cvičeniami ich autorov či idealizované projekcie spoločnosti zdieľané v úzkom kruhu intelektuálnej elity stredovekej spoločnosti. Udalosti zachytené v prameňoch zodpovedali do veľkej miery skutočnému stavu a daniu v spoločnosti. Rovnako sme presvedčení o fungovaní princípu šírenia modelov, ideí a vzorov správania sa v rámci spomenutého systému cností a panovníckych kvalít, ktoré sa verejne prezentovali v rituáloch moci. Modely a koncepty vyvíjané a kreované najprv na príkladoch vysokej politiky západoeurópskych mocností sa dajú aplikovať aj na pomery strednej Európy. Poľskí, českí a uhorskí panovníci boli totiž v permanentnom kontakte s rímskymi cisármi, nemeckými kráľmi či inými kráľmi a kniežatami, rovnako ako aj s predstaviteľmi vysokej cirkevnej hierarchie (pápež, biskupi, opáti). Sami tak boli svedkami účinnosti a hojného využívania rituálnych komuni-

⁵³ ZUPKA, Dušan. Symbolické gestá pokory – podrobenie sa a suplikácia. Ritualizované formy riešenia sporov v arpádovskom Uhorsku (11. – 12. storočie). In DANIŠ, Miroslav – VALACHOVIČ, Pavol (eds.) *Medzi antikou a stredovekom : Historické štúdie : Acta historica Posoniensia XIII*. Bratislava : Katedra všeobecných dejín FiFUK, 2010, s. 88-103. Pozri aj: KOZIOL, Geoffrey. *Begging Pardon and Favor : Ritual and Political Order in Early Medieval France*. Ithaca ; London : Cornell University Press, 1992.

kačných prostriedkov a veľmi rýchlo ich inkorporovali do svojej verejnej politickej výbavy. Ako príklad môžeme uviesť počínanie a použitie rituálov v konflikte, ktorý v roku 1157 ohrozoval *ordo* a stabilitu v Poľskom kniežatstve, no veľmi rýchlo sa v ňom aktívne angažoval aj český a nemecký panovník.

Poľský knieža Vladislav II. Vyhnanec, ktorého ako najstaršieho dediča trónu vyhnaní jeho bratia Boleslav IV. a Meško III., sa obrátil so žiadosťou o pomoc na cisára Fridricha I. Barbarossu. Uzurpátori najskôr odmietli výzvu na prijatie Vladislava na jeho trón, a tak museli čeliť vojenskej výprave nemeckého panovníka (Vladislavovho švagra). Keď zistili svoju beznádejnú situáciu, požiadali Meško s Boleslavom české knieža a neskoršieho kráľa Vladislava II., aby pôsobil ako prostredník v rokovaní. Na príhovor Vladislava II. cisár pristúpil k zmiereniu. Povolal však poľských vzbúrencov na ríšsky snem, kde museli absolvovať kajúcny ponižujúci rituál, ktorým bolo potrebné odčiniť urážku Fridrichovho majestátu. Na sneme v Krzyszkowe tak cisár sediaci na svojom tróne, obkolesený svojimi predákmi, prijal zadosťučinenie Boleslava IV., ktorý v sprievode svojich ľudí predstúpil pred cisára bosý, s obnaženým mečom nad hlavou. Vyznal svoje previnenie, načo mu cisár udelil bozk pokoja a vzal ho znova na milosť.⁵⁴ Zmierenie teda prebehlo presne v duchu pravidiel, aké poznáme z celej vrcholnostredovekej Európy.

Často spomínaným príkladom, v ktorom boli zároveň zapojení panovníci Uhorska, Poľska, Čiech aj Nemecka, je zmierenie uskutočnené v roku 1134. Bol to konflikt medzi uhorským kráľom Belom II. a poľským Boleslavom III., ktorý neustále podporoval pretendenta na uhorský trón Borisa. Nakoniec na príhovor českého kniežata Soběslava I. rozhodoval a doviedol ich spor k mierovému rozuzleniu až samotný cisár Lotar III.⁵⁵ Dôležitosť cisárov, kráľov a kniežat ako prostredníkov a rozhodcov sporov pri nespočetných zmieriach je očividná.⁵⁶

⁵⁴ „*Imperator in conducta curia suis circumdatus principibus suo sedet pro tribunali, dux Poloniae cum suis discalciatis pedibus nudum supra se ferens gladium, duce Boemie ei securitatem prebente, coram progreditur, imperiali maiestati presentatur, se contra imperialem dignitatem male fecisse confitetur. His ita expletis plurimam in gratiam imperatoris in osculo pacis recipitur.*“ Vincentii canonici Pragensis Annales. *FRB 2*, s. 419, 424-425.

⁵⁵ Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae. *FRB 2*, s. 218.

⁵⁶ Pozri úlohu uhorského kráľa Bela III. pri zmierovaní sa byzantského cisára Manuela I. Komnéna s obyvateľmi mesta Zemun v roku 1165. Iohannes Cinnamus *Epitome rerum ab Iohanne et Manuele Comnenis gestarum*. A. 1118 – 1176. Libri VII. *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae 2*. GOMBOS, Albin F. (ed.) (ďalej *Gombos Catalogus*). Budapestini : b. m., 1937 – 1938, s. 1290; Nicetas Acominatus Choniates *Byzantina historia annorum 88 (1118 – 1206)*. In *Gombos Catalogus 2*, s. 1691. Českého kráľa Vladislava II. pri zmierovaní uhorského kráľa Štefana III. s byzantským cisárom Manuelom Komnénom v roku 1164. Vincentii canonici Pragensis Annales. *FRB 2*, s. 454-458. Podobne pôsobil aj Fridrich I. Barbarossa pri zmierení kráľa Bela III. s bratom Gejzom počas svojho pobytu v Ostrihome v roku 1189. K tomu: ARNOLDI CHRONICA SLAVORUM, Lib. IV, 8. *MGH : SS rer. Germ. 14*. LAPPENBERG, Johann Martin (ed.). Hannoverae : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1868, s. 130.

V reálnom politickom zápase niekedy tí, čo mali garantovať mier a poriadok, sami spôsobili nepokoje a nezhody. To bol napríklad prípad vzájomného konfliktu medzi uhorským kráľom Belom IV. a jeho synom a mladším kráľom Štefanom V. Nedočkavosť nástupcu trónu na výkon samostatnej moci bol príčinou dlhotrvajúcich sporov s otcom a pre krajinu znamenal vnútorné rozbroje a vyčerpávajúce vojny. Našťastie, na arpádovskom dvore bola v tej dobe prítomná významná osobnosť. Bola ňou Belova dcéra a Štefanova sestra Margita, neskoršia svätica a jedna z patrónok Uhorska. Vďaka jej zásahu sa podarilo znepriatelené strany priviesť k dialógu a vzájomnému zmiereniu, ktoré bolo spečatené prísahou na evanjeliá a drevený kríž a zároveň ostentatívnym odpustením si a prijatím márnotrpného syna späť do otcovskej priazne.⁵⁷

Iustitia

Stredoveký panovník vystupoval v dobových prameňoch s prívlastkami či charakteristikami ako *pater iustitiae, lex animata, legibus solutus, rigor iustitiae, rex iustus* atď. Opakované zdôrazňovanie spravodlivosti (*iustitia*), práva (*ius*) a zákona (*lex*) vychádza z ponímania kráľa ako zákonodarcu, sudcu a najvyššieho vykonávateľa spravodlivosti. Túto schopnosť mu, tak ako v ostatných prípadoch, prepožičiaval status zástupcu Boha na zemi. Predovšetkým od 12. storočia a potom v dobe Fridricha II. hrala kvalita spravodlivosti eminentnú rolu v chápaní a rovnako aj vo výkone panovníckej moci. Od vládcu sa očakávalo riešenie sporov, napravenie krívd, ochraňovanie nevinných, ale aj vynášanie prísnych a spravodlivých súdov a nariadovanie rituálnych popráv, ktoré mali preventívny a zároveň očistný a psychologický charakter. Spravodlivo trestajúci panovník takto upevňoval svoju autoritu a prezentoval svoje postavenie v kresťanskej spoločnosti.

Niektorí panovníci brali výkon spravodlivosti naozaj vážne, a tak sa nám zachovala jedna z častých predstáv o stredovekej justícii – vynášanie prísnych trestov a kruté popravy. V stredoeurópskych pomeroch niekedy kruto trestali aj takí skvelí panovníci ako Štefan I., Koloman I., Belo II. v Uhorsku, Boleslav III. Krivoústý v Poľsku či české kniežatá Břetislav I. a Boleslav II. Vykonávanie spravodlivosti a nastolenie očakávaného poriadku bolo jednou zo základných povinností prvých stredoeurópskych panovníkov po prijatí ich krajín do kresťanskej ekumény. Budovanie štátu, šírenie kresťanstva a násilné odstraňovanie (často ešte pohanskej) opozície boli úzko prepojené.⁵⁸ Veľmi dobre je to vidieť na počínaní prvého uhorského kráľa a neskoršieho svätca Štefana I. Počas jeho horlivej

⁵⁷ *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus III.* WENZEL, Gusztáv (ed.). Pest : Eggenberger Ferdinánd Akademiai, 1862, s. 136. K opisu udalostí z *Vita Margarite* porovnaj: KLANICZAY 2002, s. 279.

⁵⁸ K tomu bližšie: MÚČSKA, Vincent. Uhorsko na ceste ku kresťanskej monarchii. In WIHODA, Martin – REITINGER, Lukáš a kol. (eds.) *Proměna středovýchodní Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*. Brno : Matice Moravská, 2010, s. 97-116; STEINHÜBEL 2011, s. 125-151; DOBOSZ, Józef (ed.) *Przemysłidzi i Piastowie – twórcy i gospodarze średniowiecznych monarchii*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2006.

kristianizácie a zjednocovania uhorského štátu musel často použiť silu na presadenie nových poriadkov. Najznámejším prípadom vykonania spravodlivosti je poprava odbojného pohanského župana Kopáňa, ktorý chcel v roku 997 mladého Štefana pripraviť o trón. Po porážke ho panovník nechal rozštvrtiť a časti jeho tela rozposlať do štyroch kútov krajiny: do Ostrihomu, Vesprému, Rábu a do Sedmohradska. Nepochybne malo vystavenie ostatkov porazeného protivníka slúžiť ako odstrašujúci príklad.⁵⁹

Alternatívou k poprave bolo zmrzačenie, teda ponechanie života vinníkovi, ktorý však bol vyradený z reálneho boja o moc. Najčastejšie sa tak dialo oslepením či vykastrovaním pretendenta na kniežací či kráľovský trón. Oslepený bol bratranec Štefana I. Vazul, brat a synovec Kolomana I. Álmoš a Belo II. (napriek tomu sa ujal vlády v Uhorsku), českého kniežata Svyatopluka II. dal oslepiť uhorský kráľ Belo I., mladého Břetislava zase jeho strýko Soběslav I., o zrak prišiel aj nevlastný brat poľského Boleslava III. Zbigniew atď.⁶⁰ Podľa kronikára Kosmasa mal v roku 1041 Břetislav I. nespoľahlivého správcu jedného zo svojich hradov Prkoša za zradu pri obrane krajiny nechať oslepiť, dať mu odťatť ruky a nohy a následne takto zmrzačeného ho prikázal hodiť do rieky.⁶¹

Iustitia bola však prejavovaná a vykonávaná aj inými prostriedkami. Panovníci pôsobili ako sudcovia sporov, riešili miestne spory, dynastické konflikty doma i v zahraničí, udeľovali privilégia, vydávali listiny a zákony, predsedali synodám a boli najvyššou právnou autoritou pre všetkých poddaných. Predovšetkým v ranom a vo vrcholnom stredoveku, keď nemali stabilné rezidencie, cestovali panovníci po celej svojej krajine a na mieste vykonávali svoju úlohu spravodlivého vládára (systém nazývaný *Reisekönigtum*).⁶² Ako tento aktívny výkon spravodlivosti prebiehal, môžeme vidieť na základe podrobných informácií, ktoré sa nám zachovali z 13. storočia k vláde uhorského kráľa Bela IV. v kronike *Historia Salonitana* od Tomáša zo Splitu – očitého svedka opisovaných udalostí. Počas svojich opakovaných ciest do prímorských oblastí v Dalmácii (napríklad v roku 1244, 1262) bol uhorský kráľ neustále v permanencii, keďže rozhodoval, riešil a súdil zamotané miestne politické a mocenské pomery. Obyvatelia miest Split alebo Trogir či

⁵⁹ „*Ipsum vero Cupan Beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari: primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam in Vesprimiensem, tertiam in lauriensem, quartam autem in Erdelw.*“ Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 64, s. 312-314. K tomu: STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava : Veda, 2004, s. 207-209.

⁶⁰ K týmto a mnohým ďalším prípadom pozri: DALEWSKI, Zbigniew. Political Culture of Central Europe in the High Middle Ages: Aggression and Agreement. In MANIKOWSKA, Halina – PÁNEK, Jaroslav (ed.) *Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century), Part I. Middle Ages and Early Modern Era*. Prague : HI AV ČR, 2005, s. 80-82, kde sú aj odkazy na pramene.

⁶¹ „*Quem statim dux iratus erutis oculis, manibus et pedibus abscisis iussit precipitari in abyssum fluminis anno dominice incarnationis MXXXXI.*“ COSMAE, Lib. II, 11, s. 99.

⁶² Ešte z konca 12. storočia máme doložené, že všetkých 72 uhorských županov malo povinnosť aspoň raz ročne privítať a hostiť panovníka. K tomu pozri súpis majetku a príjmov kráľa Bela III. z rokov cca 1185 – 1195, ktorý sa zachoval v neskoršom odpise vo francúzskej Národnej knižnici. SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena (eds.) *Pramene k vojenským dejinám Slovenska, I/2*. Bratislava : VHÚ, 2011, s. 45-46.

miestni šľachtickí predáci využívali prítomnosť Bela alebo jeho manželky kráľovnej Márie na predostretie svojich požiadaviek. Belo sa podľa splitského kronikára vždy zhostil tejto úlohy primerane svojmu postaveniu a požiadavkám kladeným na jeho kráľovský majestát.⁶³

Na záver spomeňme ešte jeden spôsob nastolenia spravodlivosti v prípade, že tradičné mierumilovné spôsoby nepriniesli želaný úspech. Tak ako už viac ráz, aj teraz bol hlavným protagonistom cisár Fridrich I. Barbarossa. V roku 1182 sa na sneme v Regensburgu márne snažil vykonať spravodlivosť v spore pŕemyslovských pretendentov o trón. Nakoniec vec vyriešil spôsobom seba vlastným – do sály nechal priniesť katovské sekery. Všetkým prítomným bolo ihneď jasné, že spravodlivosť na seba nenechá dlho čakať.⁶⁴

Pietas

(*Clementia, Misericordia*)

Charakter panovníka stredovekého Okcidentu je nerozlučne spojený s kresťanským náboženstvom. Svätopavlovský systém kresťanských cností viera, nádej, láska (*fides, spes, charitas*) sa prejavoval v kvalitách, ktoré musel rešpektovať a aktívne reprezentovať každý vládca, ak nechcel prísť o svoju legitimitu a božské požehnanie. Týmito kvalitami boli zbožnosť (*pietas*), s ktorou veľmi úzko súviseli milosrdenstvo (*misericordia*) a zhovievavosť (*clementia*).⁶⁵ Svoju zbožnosť stredoveký panovník prejavoval v kresťanských charitatívnych skutkoch, v rozdávaní almužien, podporovaním liturgických cirkevných obradov. Nielen morálna, no predovšetkým materiálna podpora cirkevných ustanovizní patrila k častým prejavom panovníckej *pietas*. Králi boli fundátormi kláštorov a chrámov, stavali katedrály, podporovali mníšske rády a starali sa o výzdobu a materiálne zabezpečenie chrámov, boli horlivými šíriteľmi kresťanstva, neskôr aj kultov svätcov a najmä dynastických svätcov. Stredoveký kráľ bol predovšetkým *rex Christianus* (v niektorých prípadoch dokonca *rex Christianissimus*).⁶⁶

⁶³ „*Rex autem Hungarie Bela sui regni revisendo confinia descendit per Chroatiam et Dalmatie civitates fecitque sibi parari hospitium apud ecclesiam sancti Petri, que est inter Salonam et Traugurium ibique resedit non paucis diebus cum magno diversarum gentium comitatu. Confluebant autem ad eum, tamquam ad dominum, undique multitudo populi propter diversas causas apud ipsum expediendas...cives vero ad ipsum frequenter accedentes valde benigne suscipiebantur et audiebantur ab ispo affabilem se ac serenum eis plurimum exhibendo...Demoratus est autem Bela rex apud sanctum Petrum multis diebus. A civibus autem nostris pluribus est honoratus delitiis, quos regratians affatim eosque cum plentitudine sue gratie reliquens ad Hungariam reversus est.*“ Historia Salonitana, Cap. 45, s. 340, 348. Cap. 46, s. 360. Cap. 47-48, s. 364-366. Citácia na s. 364-366.

⁶⁴ Annales Gerlaci. FRB 2, s. 481.

⁶⁵ „*pietate affluentem*“ Chronicae Polonorum, Lib. I, Cap. 27, s. 441; „*iuste iudica sed non sine misericordia*“ COSMAE, Lib. I, 33, s. 58; „*ineffabilis clementiae*“ THIETMARI CHRON, Lib. VI, 54, s. 342.

⁶⁶ Napríklad Štefan I. bol nazvaný ako *princeps Christianissimus* už v jednej z legend spísaných na jeho kanonizáciu v roku 1083. Legenda maior sancti Stephani regis. SRH 2. BARTONIEK, Emma (ed.), s. 383.

Verejné prejavenie panovníkovej zbožnosti bolo očakávané obzvlášť v krízových momentoch vlády toho ktorého panovníka. Kronikárske opisy vyzdvihujúce zbožnosť (*devotio, pietas*) a pokoru (*humilitas*) vladárov sú plné takéhoto počínania: postupoval tak napríklad uhorský kráľ Štefan I. v roku 1030, keď čelil nebezpečenstvu vojenskej konfrontácie s nemeckým panovníkom Konrádom II. Na odvrátenie hrozby nariadil po celej krajine konanie pôstov a modlitieb, ktorých sa sám aktívne zúčastňoval.⁶⁷ Podobne v roku 1044, okamžite po vyhratej bitke pri Menfő, kde porazil uhorského uchvatiteľa trónu Samuela Abu, sa nemecký kráľ Henrich III. v kajúcnom odeve hodil na kolena pred dreveným krížom a vzdával vd'aku Bohu za prejavenie milosti a dosiahnutie víťazstva. Uhorský kráľ Peter Orseolo, ktorého dosadil späť na trón, zase v Stoličnom Belehrade absolvoval d'akovné procesie vo všetkých tamojších chrámoch, ktoré obdaroval vzácnymi prikrývkami.⁶⁸ Vykonanie verejnej prostrácie, prejavenie pokory a odovzdania sa do Božích rúk patrilo medzi stabilný repertoár v dynastických konfliktoch, ako ukazuje príklad uhorských kráľov Gejzu I. a Ladislava I. bojujúcich o trón s bratrancom Šalamúnom.⁶⁹

Tak ako v predošlých prípadoch, aj v otázke prejavovania a zachovávanía panovníckej kresťanskej zbožnosti môžeme sledovať komplex ritualizovaného správania, ktorý bol vlastný nielen panovníkom v strednej Európe, ale išlo o paradigmu rozšírenú v celej latinskej Európe. Ako ilustrácia nám môže poslúžiť správanie štaufského cisára Fridricha II., ktorý sa v roku 1236 zúčastnil elevácie ostatkov sv. Alžbety Uhorskej v Marburgu. Cisár, najmocnejší panovník kresťanského sveta, na boso, v odeve kajúcnika kolenačky sprevádzal ceremóniu a sám aktívne pomáhal pri liturgických úkonoch. Autor opisu,

⁶⁷ „*Rex autem Stephanus minime sufficiens adversus imperatorem orationibus et ieiuniis in universo regno suo indictis praesidium Domini tantummodo flagitabat.*“ Gesta Chuonradi Imp., Cap. 26. *Wiponis opera : MGH : SS rer. Germ.* 61. Bresslau, Harry (ed.). Hannoverae ; Lipsiae : Impensis Bibliopolii Hahniani 1915, s. 44.

⁶⁸ „*Denique caesar discalciatus et laneis ad carnem indutus ante vitale sanctae crucis lignum procidit... Non prius gustavit ea die quippiam, quam templa omnia nudis pedibus et in laneis circumivit et altaria templorum singulis palliis vestivit.*“ Annales Altahenses maiores ad a. 1044. *MGH : SS rer. Germ.* s. 37; „*Cesar autem reversus ad castra ante sacrosanctum lignum salutifere crucis se humiliter ac devote prostravit, discalciatus pedes, cilicio ad carnem indutus, una cum omni populo suo misericordiam Dei glorificavit...*“ Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 76-77, s. 332.

⁶⁹ Gejzova prostrácia pred prelátmi na Vianoce roku 1073 v chráme v Szekszárde: „*Tunc rex cum lacrimis prostratus est archiepiscopo et aliis ecclesiasticis personis seu prelatis dicebat se peccasse, quia regnum legitime coronati regis occupaverat, promisitque regnum redditurum Salomoni cum pace firma hoc modo, quod ipse coronam iure teneret cum tertia tamen parte regni, que ducatus appropriata erat, Salomon quoque duas partes regni coronatus teneret, quas prius detinebat.*“ Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 130, s. 402-403. Ladislavova prostrácia pred rozhodujúcou bitkou v Mogyoróde v marci 1074: „*in terram se prostravit et omnipotentis Dei clementiam postulavit.*“ Chron. Hung. comp. saec. XIV, Cap. 121, s. 389.

Cézarius z Heisterbachu, zdôrazňuje cisárovu zbožnosť a pokoru (*cum magna devotione et humilitate; in signum devotionis sue*).⁷⁰

Na svoj vzťah k posvätnu a svoje vyvolenie Bohom mohol stredoveký panovník poukázať aj v prípadoch, keď bolo treba rituálne odčiniť nie práve kresťanské správanie v rámci politických zápasov. Jedným z najlepších príkladov z raného a vrcholného stredoveku je správanie piastovského kniežaťa Boleslava III. Krivoústeho (1102 – 1138) z roku 1113, ktorý sériou symbolmi nabitých kajúcnych obradov potreboval odčiniť hriechy spáchané pri pacifikácii svojho nevlastného brata a mocenského konkurenta Zbigniewa.⁷¹ Boleslav najprv oľutoval svoje skutky a prejavil svoju pokoru, štrnásť dní ležal v kajúcnom odeve z vrecoviny v prachu na zemi a oplakával svoje skutky, finančne podporoval chudobných a postaral sa o svätenie špeciálnych omší a spievanie žalmov na odpustenie hriechov. Nakoniec dal zo svojej panovníckej moci bratovi zadost'účinenie, odpustil mu a zmieril sa s ním. Následne sa vydal na kajúcnu púť do Uhorska, kde v prítomnosti kráľa Kolomana a uhorských prelátov pokračoval v pôste, modlitbách a rozdávaní almužny. Rituálne pokánie a prejavenie mimoriadnej Boleslavovej zbožnosti vyvrcholilo púťou k prvému hrobu sv. Vojtecha do Hniezdna, kde bosý knieža opäť obdaroval svojich predákov a spoločne s nimi symbolicky oslávil na Veľkú noc zmŕtvychvstanie Krista, rovnako ako aj svoje vlastné (obrazné). Prejavením svojej pokory a zbožnosti (*humilitas a pietas*) sa Piastovec očistil zo svojich zločinov a mohol opäť naplno požívať výsady svojho posvätného kniežacieho úradu.⁷²

Prejavenie panovníckej zbožnosti malo aj silný propagandistický a politický podtext. Využil to napríklad Soběslav I. po bitke pri Chlumci v roku 1126, kde zvíťazil nad cisárom Lotarom III. Uvedomoval si, že tvrdý postup voči zajatému cisárovi by mohol mať krátkodobu impozantný efekt na jeho moc a postavenie. Oveľa pozitívnejšie výhody by však malo opačné správanie sa. Soběslav prejavil svoju zhovievavosť a milosrdenstvo (*clementia, misericordia*) a ako víťaz sa dobrovoľne ponížil pred porazeným súperom. Tento geniálny politický ťah zaručil Soběslavovi cisárovu neoblomnú priazeň a náklonnosť.⁷³ Rovnaký premyslovský knieža využil konotácie spojené s panovníckou zbožnosťou, aby vykonaním série rituálov a skutkov zbožnosti posilnil svoj majestát v boji so šľachtickou opozíciou a prinútil ich tak k zmiereniu bez toho, aby utrpel škodu v rovine fyzickej

⁷⁰ „Interim dominus imperator adveniens, tunica grisea indutus, nudis pedibus cum magna devotione et humilitate...in signum devotionis sue...“ *Die Wundergeschichten des Caesarius von Heisterbach*. HILKA, Alfons (ed.). Bonn : Hanstein, 1937, s. 387. Pozri aj: KLANICZAY 2002, s. 210.

⁷¹ Vyčerpávajúci rozbor udalostí a symbolicko-rituálny rozmer Boleslavovho konania podal nedávno Z. Dalewski. DALEWSKI, Zbigniew. *Ritual and Politics. Writing the History of a Dynastic Conflict in Medieval Poland*. Leiden ; Boston : Brill, 2008.

⁷² *Chronicae Polonorum*, Lib. III, Cap. 25, s. 475-477.

⁷³ *Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae. FRB 2*, s. 140; *Monachi Sazawiensis continuatio Cosmae. FRB 2*, s. 256-257.

konfrontácie či v rovine symbolickej. Na sviatok sv. Václava v roku 1130 sa tak v Prahe (zámerne vybraný posvätný čas a priestor) zúčastnil púte (*pietas*), vystúpil naboso a v kajúcnom odeve (*misericordia, humilitas, pax*), kde za radostného víťania ľuďom (*adventus regis*) sa s ním spoločne pomodlil (*pietas*) a odišiel v pokoji (*pax, reconciliatio*) na Vyšehrad.⁷⁴ Ukončil tým politickú roztržku, so súhlasom predákov potrestal vodcov opozície (*iustitia*) a obnovil všeobecný poriadok (*ordo*).

Zhrnutie a závery

Ako dokazuje práve zmieňovaný príklad ritualizovaného konania kniežata Soběslava v roku 1130, opisované kvality, verejný výkon panovníka a s nimi spojené symbolické komunikačné prostriedky tvorili obrovský komplex v rámci verejnej politickej komunikácie stredovekej spoločnosti. Jednotlivé kvality a cnosti sa dopĺňali a ovplyvňovali, často pôsobili paralelne. Na lepšiu orientáciu sme sa pokúsili sledovať ich jednotlivo. Na záver tak môžeme zhrnúť pozorovanie na základe symbiózy svedectiev naračných prameňov zachytávajúcích reálne konanie stredoeurópskych kniežat a kráľov a teoretických konceptov panovníckej moci v stredoveku. Evidentný je celkový komplex pozostávajúci z troch pilierov. Sledovali sme, že existovali základné kvality (cnosti), ktorým zodpovedali určité verejné funkcie a aktívne výkony moci prejavujúce sa v príslušných symbolických rituáloch a ceremóniách. Na sprehládnenie tejto premisy poslúži nasledovná tabuľka:

Kvalita, virtus	Funkcia, rola, aktívny výkon	Rituál, ceremónia
<i>Ordo</i>	Udržovateľ svetového poriadku, <i>vicarius Christi, Christus Domini</i>	<i>consecratio, coronatio, inthronizatio</i>
<i>Pax</i>	Zmierovateľ, ukončovateľ konfliktov, garant mieru	<i>reconciliatio, deditio, supplicatio</i>
<i>Iustitia</i>	Sudca, vykonávateľ spravodlivosti	vynášanie súdov, rituálne popravy, <i>purificatio</i>
<i>Pietas (Clementia, Misericordia)</i>	Zbožnosť, darovanie almužny, charita	liturgia, rituály zbožnosti, <i>humiliatio</i>

V stredovekých štátoch strednej Európy medzi polovicou 10. a začiatkom 14. storočia je možné sledovať panovníka v rozmanitých rolách: kráľ (či knieža) nastupujúci, prichádzajúci, trestajúci, milosrdný, pokorný, oslavujúci, odchádzajúci, majestátne sa prejavujúci a pod. Jeho reálne politické a spoločenské pôsobenie variovalo podľa momentálnych

⁷⁴ Canonici Wissegradensis. *FRB 2*, s. 208-209.

potrieb a okolností. Stále však bolo pevne zakotvené v ideovom svete kresťanskej spoločnosti a jej eticko-morálnom prostredí.

Potom, ako sme sa pozreli na jednotlivé ceremoniálne prejavy spomenutých konceptov, je potrebné uviesť prípady, keď k ich použitiu dochádzalo najčastejšie. Podľa frekvencie výskytu v dochovaných prameňoch môžeme povedať, že k ritualizovanej prezentácii panovníckej moci dochádzalo predovšetkým v týchto prípadoch:

- 1.) Slávnostné príležitosti
- 2.) Prechodové rituály
- 3.) Kríza
- 4.) Legitimizácia moci.

Cituj:

ZUPKA, Dušan. *Rex eris, si recte facias: si non facias, non eris*. Panovnícka moc a jej reprezentácia v stredovekej strednej Európe (10. – 13. storočie). In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 202 - 226. ISSN 1337-6861.

...

Mgr. Dušan Zupka, PhD (1981), vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde prednáša dejiny strednej Európy. Venuje sa kultúrnym dejinám stredoveku, historickej antropológii a formám komunikácie v minulosti. Je autorom monografie *Rituály a symbolická komunikácia v stredovekej strednej Európe : Arpádovské Uhorsko 1000 – 1301* (2011).

Kontakt: dusan_zupka@yahoo.com